

СПОЖИВЧІ ВЛАСТИВОСТІ СПЛАВІВ ТИТАНУ

В.С.Богушевський, І.О.Заболотна

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

Розглянута технологія отримання лігатур і шихтової заготовки із рудних матеріалів, шлаків і шлаків доменного, сталеплавильного, ферросплавного і гальванічного виробництва на базі рідкофазної відновлювальної плавки.

Рассмотрена технология получения лигатур и шихтовой заготовки из рудных материалов, шлаков и шламов доменного, сталеплавильного, ферросплавного и гальванического производства на базе жидкофазной восстановительной плавки.

Technology of receipt of addition alloys and rod charge is considered from ore materials, slags and slurry of blast-furnace, steel-smelting, ferro-alloy and galvanic production on the base of the liquid phase reduction smelting.

Вступ

У земній корі міститься близько 0,6 % титану [1]. По поширеності він займає четверте місце після алюмінію, заліза і магнію. Титан відрізняється поєднанням таких цінних властивостей, як мала щільність, високий рівень питомої міцності, корозійній стійкості, холодостійкості, немагнітністю і рядом інших цінних фізико-механічних характеристик. Завдяки своїм привабливим якостям титан знайшов застосування, передусім в авіакосмічній і військовій промисловості, а також в деяких цивільних галузях, наприклад в автомобілебудуванні, при виробництві двигунів високошвидкісних автомобілів, в системах підвісок, виготовленні колінчастих валів, з'єднувальної тяги і вихлопних систем; у хімічній промисловості, енергетиці, суднобудуванні, медицині і т. д.

Головною перешкодою на шляху розширення галузі застосування титану є його ціна. Собівартість титану в кілька разів вища, ніж алюмінію. Тому власники підприємств шукають менш дорогі способи виробництва, які допоможуть зробити їх продукцію привабливішою для найрізноманітніших ринків.

Виробництво титану

Виробництво титанової продукції є багатостадійним, наукомістким і технологічно складним процесом. Гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК) добувають сировину, збагачують її, переробляють і поставляють концентрат на підприємства, які виготовляють губчастий титан, який потім поступає на металургійні підприємства, що виплавляють металевий титан, а з нього отримують зливки, прокат, штампування.

Уникнути проблем, пов'язаних з виготовленням і переплавою електроду, що витрачається, залучити в переробку більшу кількість титанових відходів дозволяють різні способи плавки титану з електродом, що не витрачається. Це можуть бути вакуумно-дугова, плазмово-дугова і електрошлакові технології.

В якості електродів, що не витрачаються, при переплавці титана застосовують вольфрам і графіт, а також мідні водоохолоджувальні електроди. Але і тут виникають проблеми. Так званий електрод, що не витрачається, все ж піддається ерозії, внаслідок чого відбувається забруднення титанового зливка включеннями матеріалу електроду. Вольфрамовий електрод розтріскується, розмивається бризками металу, що переплавляється, внаслідок чого в отриманому зливку можна знайти мікрочастки вольфраму. Для надійної роботи матеріал, з якого виготовлений електрод, що не витрачається, повинен відрізнятися хорошими емісійними властивостями і високою термостійкістю.

Для поліпшення умов роботи у вольфрамовий електрод вводять торій, лантан або ітрій. Такі добавки не лише знижують роботу виходу електронів і забезпечують вищу допустиму щільність струму дуги, але й підвищують температуру рекристалізації вольфраму, тобто запобігають окрихчуванню і підвищують його стійкість.

У разі застосування графітових електродів, що не витрачаються, виявлено науглецювання титана, для зменшення якого графітовий електрод просочують титаном.

Титан відноситься до хімічно активних металів, тому його переплавку, плавку і розливання проводять у вакуумі або захисному середовищі. При високих температурах, тим більше в рідкому стані, титан інтенсивно реагує з усіма вогнетривкими матеріалами, у тому числі і з оксидами, що зазвичай входять до складу вогнетривів, внаслідок чого забруднюється киснем. Плавка титану в графітових тиглях приводить до забруднення його вуглецем. Вміст домішок в титані істотно впливає на його механічні властивості. Розрізняють домішки впровадження (кисень, азот, вуглець, водень) і заміщення (залізо і кремній). Домішки підвищують міцність титану, але одночасно різко знижують пластичність, причому більше негативний вплив чинять домішки впровадження, особливо газу. При

введенні усього лише 0,003 % водню; 0,02 % азоту або 0,7 % кисню титан повністю втрачає здатність до пластичного деформування і крихко руйнується [5]. Особливо шкідливий водень, що знижує ударну в'язкість і викликає водневу крихкість титанових сплавів. Тому вміст домішок, передусім газів, в титані і його сплавах строго обмежують (табл. 1).

Таблиця 1. Хімічний склад деформуємих титанових сплавів (ГОСТ 19807-91)

Марка	Al	V	Mo	Zr	Mn	Cr	Si	Fe	O	H	N	C
BT1-00	-	-	-	-	-	-	0,08	0,15	0,10	0,008	0,04	0,05
BT1-0	-	-	-	-	-	-	0,10	0,25	0,20	0,010	0,04	0,07
BT1-2	-	-	-	-	-	-	0,15	1,50	0,30	0,010	0,15	0,10
OT4-0	0,4- 1,4	-	-	0,30	0,5- 1,3	-	0,12	0,30	0,15	0,012	0,05	0,10
OT4-1	1,5- 2,5	-	-	0,30	0,7- 2,0	-	0,12	0,30	0,15	0,012	0,05	0,10
OT4	3,5- 5,0	-	-	0,30	0,8- 2,0	-	0,12	0,30	0,15	0,012	0,05	0,10
BT5	4,5- 6,2	1,2	0,8	0,30	-	-	0,12	0,30	0,20	0,015	0,05	0,10
BT5-1	4,3- 6,0	1,0	-	0,30	-	-	0,12	0,30	0,15	0,015	0,05	0,10
BT6	5,3- 6,8	3,5- 5,3	-	0,30	-	-	0,10	0,60	0,20	0,015	0,05	0,10
BT6с	5,3- 6,5	3,5- 4,5	-	0,30	-	-	0,15	0,25	0,15	0,015	0,04	0,10
BT3-1	5,5- 7,0	-	2,0- 3,0	0,50	-	0,8- 2,0	0,15- 0,40	0,2- 0,7	0,15	0,015	0,05	0,10
BT-8	5,8- 7,0	-	2,8- 3,8	0,50	-	-	0,20- 0,40	0,30	0,15	0,015	0,05	0,10
BT9	5,8- 7,0	-	2,8- 3,8	1,0- 2,0	-	-	0,20- 0,35	0,25	0,15	0,015	0,05	0,10
BT14	3,5- 6,3	0,9- 1,9	2,5- 3,8	0,30	-	-	0,15	0,25	0,15	0,015	0,05	0,10
BT20	5,5- 7,0	0,8- 2,5	0,5- 2,0	1,5- 2,5	-	-	0,15	0,25	0,15	0,015	0,05	0,10
BT22	4,4- 5,7	4,0- 5,5	4,0- 2,5	0,30	-	0,5- 1,5	0,15	0,5- 1,5	0,18	0,015	0,05	0,10
ПТ-7М	1,8- 2,5	-	-	2,0- 3,0	-	-	0,12	0,25	0,15	0,006	0,04	0,10
ПТ-3В	3,5- 5,0	1,2- 2,5	-	0,30	-	-	0,12	0,25	0,15	0,006	0,04	0,10
AT3	2,0- 3,5	-	-	-	-	0,2- 0,5	0,20- 0,40	0,2- 0,5	0,15	0,008	0,05	0,10

Примітки: 1. Основа – титан; сплав BT5-1 включає 2 – 3 мас. % Sn.

2. Сума інших домішок у всіх сплавах становить 0,30, в сплаві BT1-00 – 0,10 мас. %.

Завдання першої переплавки полягає у видаленні металу-відновника, його хлористої солі, водню і порівняно рівномірному розподіленні легуючих добавок. Якість поверхні зливка першої переплавки особливого значення не має [1]. Мета наступних переплавок полягає в підвищенні рівномірності розподілу легуючих добавок, формуванні зливків з однорідною структурою і хорошою поверхнею. В якості електроду, що витрачається, для першої переплавки використовують заготівку, що пресується з губки, титанових відходів і необхідної кількості легуючих компонентів. Заготівку діаметром 350...650 мм, завдовжки до 5500 мм отримують на спеціалізованих гідравлічних пресах зусиллям до 10000 ТБ [2].

Класифікація сплавів титану

За змістом легуючих елементів і домішок сплави титану підрозділяють на ряд класів [87, 203]. Усі елементи, присутні в титані, відносяться до α - або β - стабілізаторів і можуть бути згруповані за цією ознакою, α -стабілізатори підвищують температуру поліморфного $\beta \rightarrow \alpha + \beta$ перетворення і, як правило, мають обмежену розчинність як в α -, так і β -модифікаціях титану. До групи β -стабілізаторів відносяться елементи, що знижують температуру $\beta \rightarrow \alpha + \beta$ -перетворення і звужують область існування α -фази. Різноманіття стабільних і нестабільних фаз, які є присутніми в сплавах титану залежно від виду і кількості легуючих елементів, умов і режимів механіко-термічної обробки, не дозволяє дати строгу структурну класифікацію, засновану на співвідношенні α - і β -фаз. Тому в цій статті сплави згруповані по рівню механічних властивостей, які багато в чому залежать від способу виготовлення. В той же час є група жароміцних сплавів титану, додатково легуваних елементами, вступаючими з титаном в швидкоплинну евтектоїдну реакцію. Разом з α - або $\alpha + \beta$ - фазами в структурі таких сплавів є присутніми інтерметалеві з'єднання, наприклад Ti8Al. Багато промислових титанових сплавів, що деформуються, мають задовільні ливарні властивості. Вживані ливарні титанові сплави мають межу міцності σ_v від 850 до 950 МПа, проте межа витривалості у них на 40 – 60 % нижча, ніж у тих, що деформуються. Пластичність ливарних сплавів також знижена.

По рівню міцності титанові сплави, що деформуються, підрозділяються на сплави підвищеної пластичності (σ_v сплаву в відпаленому стані не більше 600 МПа) (табл. 2, 3), сплави середньої міцності (σ_v знаходиться в межах 600 – 1000 МПа) (табл. 5, 6) і високоміцні сплави (σ_v вища 1000 МПа) (табл. 7, 8). Тип структури (рівновісна, голчаста, "кошикового плетіння" та ін.) також істотно позначається на механічних властивостях титанових сплавів.

Таблиця 2. Механічні властивості напівфабрикатів титанових сплавів підвищеної пластичності при 293 К (ГОСТ 22178-76)

Сплав (клас)	Виріб	σ_B , МПа	$\sigma_{0,2}$, МПа	δ , %	a_n , кДж/м ²	НВ, МПа
BT1-00 (α)	Прутки $d = 10-100$ мм	300-450	180-300	25	1200	1160-1500
BT-1-0 (α)	Те ж, листи h до 10 мм	400-550	...	20	1000	1300-1600
		400-450	375	20	...	...
BT1-1 (α)	Прутки $d = 30$ мм	450-600	...	25	...	700
BT2-2 (α)	Те ж	550-700	...	20	...	500
OT4-0 (псевдо- α)	Прутки $d = 10-100$ мм листи h до 10 мм	500-650	...	20	700	1560-2070
		500-650	500	20	...	...

Таблиця 3. Межа триваломіцності, повзучості і витривалості (10^7 циклів) титанових сплавів підвищеної пластичності після відпалу

Сплав	Виріб	Θ , К	σ_{100} , МПа	$\sigma_{0,2/100}$, МПа	σ_{-1} , МПа
BT1-00	Лист	293	...	...	160
		473	...	...	110
BT1-0	Те ж	293	...	...	230
		673	...	...	150
OT4-0	Прутки	293	...	...	320
		573	340	200	220

Таблиця 4. Механічні властивості титанових сплавів підвищеної пластичності після відпалу в залежності від температури

Сплав	Виріб	Θ , К	E , ГПа	σ_B , МПа	$\sigma_{0,2}$, МПа	δ , %	φ , %	a_n , кДж/м ²
BT1-00	Лист	20	...	1200	850	10	40	800
		77	...	850	500	15	50	1000
		293	110	400	270	20	60	1200
		473	90	210	110	20	60	...
BT1-0	Прутки	20	...	1200	1100	10	35	600
		77	...	970	750	20	48	800
		293	110	500	380	30	55	1000
		473	90	300	210	30	55	...
OT4-0	Лист	293	115	550	500	15	40	1000
		523	87	330	280	20	...	...
		673	...	290	250	10	...	...

Таблиця 5. Механічні властивості напівфабрикатів титанових сплавів середньої міцності при 293 К (ГОСТ 22178-76, 23755-79)

Сплав (клас)	Виріб	ТО	σ_B , МПа	$\sigma_{0,2}$, МПа	δ , %	a_n , кДж/м ²	НВ, МПа
ОТ4 (псевдо- α)	Лист, h до 10 мм	Отж.	700-900	720	12-20	...	...
	прутки $d = 10-100$ мм	ГК	700-900	...	10-11	350-400	2070-2850
ВТ4 (псевдо- α)	Лист, h до 10 мм	Отж.	850-1050	750-900	10	...	...
	прутки $d = 10-100$ мм	Те ж	850-1050	...	10	350	2410-3210
ВТ5 (α)	Прутки $d = 10-100$ мм	«	750-950	720	10	300	2290-3210
ВТ6 ($\alpha+\beta$)	Лист $h = 1,0-10$ мм	«	900-1100	...	8,0	...	...
ВТ20 (псевдо- α)	Те ж	«	950-1150	850-1050	8,0-12	...	...
	прутки $d = 25-100$ мм	ГК	950-1150	...	10	400	2250-3410

Примітки: ТО – термообробка; Отж. – відпал; ГК – гарячекатана.

Таблиця 6. Механічні властивості титанових сплавів середньої міцності після відпалу в залежності від температури

Сплав	Виріб	Θ , К	E , ГПа	σ_B , МПа	$\sigma_{0,2}$, МПа	δ , %	φ , %
ОТ4	Лист $h = 1,0-10$ мм	293	110	800	700	28	...
		573	86	520	440	29	...
		773	57	440	310	29	...
ВТ4	Лист $h = 1,0-4,0$ мм	293	110	1000	850	20	34
		573	...	650	570	19	...
		773	...	530	380	25	...
ВТ5	Прутки $d = 10-100$ мм	77	...	1250	1150	6,0	30
		203	...	900	850	8,0	35
		293	125	750	720	8,0	35
		573	110	500	450	9,0	62
		673	105	470	400	9,5	73
ВТ6	Те ж	293	125	1000	900	10	30
		523	...	750	600	10	36
		723	97	650	450	11	39

Таблиця 7. Механічні властивості напівфабрикатів високоміцних деформуємих титанових сплавів при 293 К

Сплав (клас)	Виріб	ТО	σ_B , МПа	$\sigma_{0,2}$, МПа	δ_5 , %	a_H , кДж/м ²	НВ, МПа
BT14 ($\alpha+\beta$)	Лист, $h = 0,6-10$ мм	Отж.	850-1070	850-980	8,0	600-1200	...
BT15 (псевдо- β)	Лист, $h = 1,0-4,0$ мм	З.	850-1000	650	12	500-1000	2700-2900
BT16 ($\alpha+\beta$)	Лист, $h = 1,0-10$ мм	Отж.	800-1000	780	12	600	...
BT22 ($\alpha+\beta$)	Прутки d до 130 мм	Те ж	1100-1300	1100	12	500	...
BT23 ($\alpha+\beta$)	Лист $h = 1,5-10$ мм	«	1100	1050	8,0	1000-1200	2550-2700

Примітки: ТО – термообробка; Отж. – відпал; З. – загартування.

Таблиця 8. Механічні властивості високоміцних титанових сплавів після термообробки в залежності від температури

Сплав	Виріб	Θ , К	E , ГПа	σ_B , МПа	$\sigma_{0,2}$, МПа	δ , %	φ , %
BT14	Лист $h = 1,0-2,0$ мм	203	...	1500	1350	1,5-3,5	...
		293	110	1400	1300	6,0-10	...
		623	89	950	750	4,0-6,0	...
		773	67	750	600	6,0-10	...
BT15	Лист, прутки	293	110	900	850	8,0	...
		573	100	700	650	10	...
		773	75	650	450	12	...
BT16	Лист $h = 1,5$ мм	293	110	1330	1160	7,0	...
		573	90	950	850	8,0	...
		723	80	850	550	9,0	...
BT22	Прутки $d = 30$ мм	203	...	1350	...	5,0-10	20-40
		293	110	1250	1150	10-16	35-50
		573	95	950	850	8,0-16	35-60
		673	85	900	900	10-18	40-65

Література

1. Металлургия титана / В.А.Гармата, Б.С.Гуляницкий, В.Ю.Крамник и др. – М.: Металлургия, 1967. – 643 с.
2. Плавка и литье титановых сплавов / Н.Ф.Аношкин, С.Г.Глазунов, Е.И.Морозов и др. – М.: Металлургия, 1978. – 383 с.
3. Механические свойства металлов и сплавов / Л.В.Тихонов, В.А.Кононенко, Г.И.Прокопенко, В.А.Рафалоаский. – К.: Наукова думка, 1985. – 583 с.